

СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА І ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИSTIMULATION ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC ACTIVITY
IN THE SPHERE OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

До сфери історико-культурної спадщини належить економічна діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме: культурний туризм і пов'язана з ним індустрія гостинності, історична нерухомість, охорона і репрезентація спадщини, традиційні місцеві ремесла та промисли та ін. Підприємництво при цьому розглядається не тільки як економічна діяльність, але й як відносина дії, які реалізуються нестандартним способом і повинні принести визначений ефект. Однією з таких дій визначається соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що поєднує в собі економічні та соціальні цілі. Влада може підтримувати її різними економічними та неекономічними методами. У статті виділяються й аналізуються такі інструменти підтримки підприємництва, пов'язаного з використанням ресурсів історико-культурної спадщини: адміністративно-правові, інфраструктурні, фінансові та інструменти «м'якої» підтримки, а також роль у цьому процесі бізнес-клімату і кластерів.

Ключові слова: підприємництво, господарська діяльність, економіка культури, історико-культурна спадщина, кластери, локальний розвиток, соціально-культурний сервіс.

К сфере історико-культурного наследия относится экономическая деятельность, которая использует ресурс наследия, существует и развивается благодаря ему, а именно: культурный туризм и связанная с ним индустрия гостеприимства, историческая недвижимость, охрана и репрезентация наследия, традиционные местные ремесла и промыслы и др. Предпринимательство при этом рассматривается не только как экономическая деятельность, но и как отношения и действия, которые реализуются нестандартным способом и должны принести определенный эффект.

Одним из таких действий определяется социальная экономика, которая означает хозяйственную деятельность, сочетающую в себе экономические и социальные цели. Власти могут поддержать ее экономическими и неэкономическими методами. Выделяются и анализируются следующие инструменты поддержки предпринимательства, связанного с использованием ресурсов историко-культурного наследия: административно-правовые, инфраструктурные, финансовые и инструменты «мягкой» поддержки, а также роль в этом процессе бизнес-климата и кластеров.

Ключевые слова: предпринимательство, хозяйственная деятельность, экономика культуры, историко-культурное наследие, кластеры, локальное развитие, социально-культурный сервис.

The sphere of historical and cultural heritage includes economic activity that uses the heritage resource, exists and develops thanks to it, namely: cultural tourism and the related hospitality industry, historical real estate, protection and representation of heritage, traditional local crafts, etc. Entrepreneurship is considered not only as an economic activity, but also relations and actions that are implemented in a non-standard way and should bring a certain effect. One such action is the social economy, which means economic activity that combines economic and social objectives. The authorities can support it by economic and non-economic methods. The following tools to support entrepreneurship associated with the use of historical and cultural heritage resources are identified and analyzed: administrative and legal, infrastructural, financial and «soft» support tools, as well as the role of the business climate and clusters in this process.

Key words: entrepreneurship, economic activity, economy of culture, historical and cultural heritage, clusters, local development, social and cultural service.

УДК 338.486:316.733

Калачова І.І.

д.і.н., професор кафедри
соціальної комунікації
Білоруський державний університет
Ганський В.О.
к.е.н., доцент кафедри
економіки та управління
Мінський інститут підприємницької
діяльності

Постановка проблеми. У сучасних умовах пошуку джерел і резервів економічного зростання в багатьох країнах світу відбувається трансформація поглядів на історико-культурну спадщину, спостерігається відокремлення її як специфічного ресурсу сталого розвитку, використання якого в господарській діяльності протягом тривалого часу ігнорувалося. У суспільстві, ділових та наукових колах відбувається усвідомлення того, що в ХХІ ст. спадщина стає частиною економіки, виходячи далеко за межі сфери культури. Для того щоб ефективно використовувати цей ресурс, необхідно змінити саме ставлення до спадщини: від непотрібного баласту до потенціалу, який може вплинути на соціально-економічний розвиток. Звичайно, витрати на спадщину вищі в кілька разів

порівняно зі звичайними інвестиціями. Наприклад, часто дешевше побудувати новий готель, ніж пристосувати до цієї функції історичний об'єкт. Але не можна, однак, забувати про інші, неекономічні переваги, які таке пристосування принесе місцевій громаді, такі як поліпшення естетики об'єкта спадщини, його оточення і всього населеного пункту, підкреслення унікальності цього місця, що приваблює туристів та інвесторів, а також можливість залучення зовнішніх коштів фінансування не тільки на ремонт і реставрацію, але, наприклад, і на освітню та маркетингову діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш значними в цій сфері є монографічні дослідження й окремі публікації в наукових періодичних виданнях таких авторів, як Г.М. Галуцький,

К.А. Поливач, Р. Прентіс, Д. Ріпкема, Г. Річардс, В. Циншен, Т.Р. Яхіна, К. Ягодинська, Я. Пурхля, І. Санетра-Шеліг, М. Козак, І. Ріццо, А. Мігноса, А. Становіцька та ін. Однак, незважаючи на наявність окремих публікацій у цій галузі, важливі питання стимулювання і підтримки місцевого підприємництва, яке залучає в господарський оборот об'єкти історико-культурної спадщини і спирається на нього, залишаються практично не вивченими, особливо у вітчизняній економічній науці, що визначає високий ступінь актуальності цього дослідження у світлі особливої соціальної значущості цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення підходів і розгляд методів стимулювання і підтримки місцевого підприємництва, яке залучає в господарський оборот об'єкти історико-культурної спадщини і спирається на нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток підприємництва забезпечує більш високу якість життя, впливає на людський і соціальний капітал, а також (що важливо) дає певні переваги як підприємцям, так і владі. Саме діяльність місцевих виконавчих органів може істотним чином підтримати розвиток підприємництва, зокрема шляхом створення відповідного бізнес-клімату (в тому числі, з огляду на тематику цього дослідження, для підприємства, пов'язаного з історико-культурною спадщиною) [1, с. 20–31]. Що важливо, як у сучасних наукових концепціях, так і в звичайному сенсі підприємство не сприймається тільки як здійснення господарської діяльності (орієнтованої на прибуток), але набагато ширше – як відносини (окремих осіб або організацій), що приносять передбачувані ефекти, з використанням нестандартних дій та інновацій [2, с. 55–62].

Місцеві виконавчі органи законодавчо зобов'язані сприяти економічній активності, однак законодавство не визначає, в якій формі буде здійснюватися це сприяння, і не вказує інструменти, якими місцеві влади можуть при цьому користуватися. Варто, однак, зазначити, що місцеві органи влади мають у розпорядженні їх досить, серед них можна виділити: дохідні (насамперед податкові інструменти) та витратні (насамперед інвестиції, наприклад, в інфраструктуру). Цей дуже загальний поділ інструментів підтримки підприємництва не є єдиним, який використовується в теорії та практиці економічного життя, і залежно від прийнятого критерію можна по-різному класифікувати інструменти підтримки підприємства.

У межах цього дослідження проведено узагальнення декількох підходів, які можуть з успіхом використовуватися місцевою владою для стимулювання підприємства, пов'язаного з історико-культурною спадщиною. Таким чином, можна виділити такі інструменти:

1. Адміністративно-правові інструменти. До них належать: інструменти планування (створення

таких локальних документів, як локальні стратегії, програми розвитку, програми підтримки малого та середнього підприємництва тощо); інструменти дозволу та адміністративні рішення; визначення принципів управління комунальною власністю (положення про оренду, придбання та продаж); угоди, в тому числі державно-приватне і суспільно-державне партнерство. Стимулювання пов'язаної зі спадщиною підприємницької діяльності може здійснюватися тут шляхом утворення простору, дружнього до творчості та креативної діяльності; визначення зон економічної активності із зазначенням виду преферованої діяльності (наприклад, сільське господарство, пов'язане з традиційною культурою місцевості, такою як виноградарство, вівчарство тощо); визначення цілей розвитку і місця спадщини у локальному розвитку; підтримання або відновлення просторового порядку та культурного ландшафту; надання дозволів, наприклад, на проведення ярмарків (можливість зазначення бажаного зовнішнього вигляду торгових об'єктів, у тому числі з елементами місцевих архітектурних особливостей); співпраця між публічними та приватними інституціями у сфері реалізації публічних послуг.

2. Інфраструктурні інструменти. Сюди належать: дорожні інвестиції (будівництво та модернізація доріг, тротуарів, облаштування велосипедних доріжок тощо); інвестиції в розвиток сучасних інформаційних технологій (включаючи інтернет та зв'язок); комунальні інвестиції (будівництво та модернізація мереж, що впливають на якість життя, як, наприклад, газові мережі, водопровід, каналізація тощо); інвестиції в інфраструктуру, пов'язану з охороною навколишнього середовища, наприклад, установки для роздільного збору відходів, полігони ТПВ та ін.; інвестиції, спрямовані на комплексну підготовку територій для бізнесу; інвестиції в туристичну та супутню інфраструктуру. Інфраструктурні інструменти – це так звана «тверда» підтримка розвитку підприємства. Комунаційна доступність комунальних послуг, а все частіше й інтернет – все це чинники, що створюють конкурентні переваги в т.ч. і для галузей спадщини. Особливе значення мають тут інвестиції в ЖКГ на історичних об'єктах, а також розвиток дорожньої інфраструктури, що полегшує доступ до об'єктів історико-культурної спадщини (наприклад, об'єднання мережею велодоріжок найбільш визначних об'єктів історико-культурної спадщини певного регіону). Прикладом застосування інструментів із цієї групи може бути ревіталізація певної частини населеного пункту разом із розвитком інфраструктури: комунальної, дорожньої, сучасних технологій і створенням нового громадського простору (з частиною, відведеною для господарської діяльності, наприклад для ресторану або об'єктів торгівлі), призначеного для активного відпочинку і туризму.

3. Фінансові інструменти. До них належать: місцеві податки; місцеві збори; системи грантів і кредитів. Це сприяння підприємницькій діяльності, пов'язаній зі спадщиною (так званої галузі спадщини) шляхом податкових пільг, грантів, кредитів та ін.

4. Інструменти «м'якої» підтримки. Це велика група інструментів, що включає: навчання та консультації; організаційну підтримку, наприклад, через центри підтримки підприємництва та інвестицій та ін.; рекламно-інформаційні інструменти (інтернет-портали, участь громади у рекламних виставках і ярмарках тощо); координуючі інструменти, які ініціюють і підтримують співробітництво між установами та організаціями, важливими для розвитку підприємництва; поширення оцифрованих даних об'єктів спадщини. У всіх цих інструментах є місце для сприяння підприємницькій діяльності, пов'язаній зі спадщиною. Здійснення цієї підтримки залежить від пріоритетів розвитку, які громада буде визначати в своїй стратегії.

Громади, які бажають ефективно підтримувати підприємництво на своїй території, прагнуть до створення відповідного бізнес-клімату, який формується з безлічі різних аспектів. Основні з них – це ставлення влади до підприємницької діяльності, підхід до державних закупівель, послідовна та дієва стратегія розвитку, підтримка інвесторів, податкова політика, доступ до інфраструктури та комунікаційна доступність, а також імідж (до якого, серед іншого, входить та має не останнє значення загальна естетика населеного пункту) [3, с. 208]. Серед інструментів м'якої підтримки часто застосовуються рекламні інструменти, які можуть приймати форму стратегії просування (стратегії бренду), а у рекламних слоганах апелювати до історико-культурної спадщини [12, с. 47–55].

Іншим інструментом з цієї категорії є інформаційна діяльність, яка, як правило, зливається з рекламною. Її прикладом може бути розміщення на офіційних сайтах адміністративно-територіальних одиниць відомостей про народних майстрів (разом з інформацією про те, чим вони займаються, контактною інформацією, фотогалереєю робіт тощо).

Підприємництво, як зазначалося, це не лише економічна діяльність, але насамперед відносини і дії, які реалізуються нестандартним способом і повинні принести певний ефект. Однією з таких дій є соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що поєднує в собі економічні і соціальні цілі. Основою соціальної економіки є соціальні підприємства, специфіку яких найкраще відображає формулювання: без дивідендів, без втрат. Сферою діяльності соціальної економіки є, зокрема, реалізація багатьох важливих функцій стосовно місцевих громад, в тому числі: активізуючих, соціалізуючих, і насамперед боротьба з широко трактованою соціальною ізоляцією.

Місцеві влади можуть підтримати розвиток соціальної економіки:

– економічними методами – наприклад, через субсидії на заходи в галузі соціальної діяльності;

– неекономічними методами – наприклад, шляхом надання приміщень, земельних ділянок під діяльність (яка не має комерційного характеру).

Також можна без конкурсів та аукціонів передавати комунальне майно юридичним особам, які здійснюють діяльність, зокрема, у сфері культури і туризму (на цілі, не пов'язані з комерційною діяльністю), а також суспільно-корисним організаціям для здійснення статутної діяльності. До нееконічної підтримки належать також консультації: фінансові, юридичні, бухгалтерські, маркетингові та ін. [8, с. 21]. Нарешті, напевно, найголовніше, з погляду порушеної у цьому дослідженні проблематики, місцеві виконавчі органи можуть створювати різного роду розвиваючі партнерства із суб'єктами соціальної економіки та кластери.

Кластер найчастіше розуміється як просторова концентрація підприємств, установ і організацій, які взаємно пов'язані мережею відносин формального та неформального характеру. Те, що їх об'єднує, – це загальні цілі розвитку, спільні дії, цільові ринки або маркетингова стратегія (хоча слід зазначити, що в межах кластера відбувається і конкуренція, кооперація). Кластери також іноді називаються локальною виробничою системою. Важливо відзначити, що кластери – не тільки проста сума індивідуальних суб'єктів, але і структура (у якій відбувається інтенсивний обмін інформацією), яка виникла в результаті взаємодії та синергії, просторова форма організації виробництва, що підвищує гнучкість і конкурентоспроможність.

Прикладом заснованого на спадщині кластера може бути польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер, створений у 2014 р. Метою кластера є об'єднання зусиль для підвищення якості і різноманітності туристичних послуг. Керівники установ і організацій, які входять у кластер, формують раду, яка за допомогою координаційних структур (виконавчих органів по всі сторони кордону) стежить за реалізацією встановлених завдань. Головні завдання кластера – це розвиток та просування спільного польсько-білорусько-українського туристичного продукту з використанням потенціалу транскордонного співробітництва; розвиток туристичних послуг з погляду маркетингу, підвищення конкурентоспроможності, розширення ринку; співпраця між Польщею, Білоруссю та Україною з метою реалізації спільних проєктів, створення спільного сайту, підготовка кадрів у сфері туризму та спадщини; аналіз правових вимог і розроблення нових законодавчих ініціатив з метою поліпшення умов для розвитку; пошук джерел фінансування в межах програм Європейського союзу та інших джерел. Діяльність кластера фінансується зі власних коштів учасників угоди, а реалізація проєктів у межах грантів відбувається на засадах партнерства.

Наведені вище інструменти підтримки підприємництва на місцевому рівні можуть бути використані для підтримки конкретних економічних ініціатив, створення послуг і продуктів, які апелюють до історико-культурної спадщини. Будь-яка економічна ініціатива починається з ідеї і ресурсу, на основі якого ідею можна розвивати. Потім потрібен ринок збуту – хтось, хто купить цей продукт або послугу. В цьому важливо бути поміченим, щоби продукт був унікальним, для того щоби був попит на нього. Всі ці класичні елементи підприємництва працюють так само і у разі продуктів і послуг, створених на основі історико-культурної спадщини [11, с. 345–349].

Історико-культурну спадщину можна ввести в господарський оборот, здійснювати діяльність у сфері комерції та надання послуг, використовуючи цей місцевий ресурс. Спадщина дає можливість розвивати особливо ті види підприємницької діяльності, ідея яких заснована на локальності, сусідстві, екології, природі, автентичності та соціальній відповідальності бізнесу. Це дає можливість створити щось унікальне, відмінне від пропозиції конкурентів. Продаж сувенірів іноземного виробництва не приносить стільки переваг, скільки продаж продуктів, зроблених на місці та з місцевої сировини, – варто пам'ятати про це і використовувати інструменти підтримки підприємництва на місцевому рівні. Кожна територіальна громада має свою власну історію, специфіку культури, що є потенціалом для створення неповторної пропозиції. Поєднання традиційних товарів із сучасними методами обробки, презентації, продажу часто народжує інноваційний, дуже конкурентний продукт. Продукти і послуги історико-культурної спадщини створюють нову клієнтуру як серед туристів, які стають все більш свідомими споживачами, так і серед місцевих жителів, які хочуть ідентифікуватися з місцем походження або проживання.

Історико-культурна спадщина дає змогу створити такі продукти і послуги, дохід від яких залишається в місці виникнення. Місцевий продукт пов'язаний з історією, традиціями, культурним ландшафтом, архітектурою і виділяє місто (селище, село) на тлі інших.

До сектору історико-культурної спадщини відносять усю економічну діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме:

а) Культурний туризм. Туризм є сферою діяльності, яка використовує спадщину найбільшою мірою – інвестиції в історичні об'єкти найчастіше продиктовані бажанням саме збільшити туристичний потенціал. Безумовно, туризм буде продовжувати динамічно розвиватися, як і культурний туризм, який полягає в пізнанні унікальності регіону, у наданні туристу певного справжнього враження, специфічного для кожного відвіданого місця [6, с. 68–71]. Тому важлива не тільки охо-

рона об'єктів спадщини, але й їх ревіталізація – створення такої туристичної пропозиції, яка дасть змогу об'єкту спадщини розповідати свою історію, а місцевим жителям на цьому заробляти. Для цього варто об'єднувати цінності матеріальної і нематеріальної спадщини, наприклад, проводити в історичному об'єкті для туристів майстер-класи з традиційних ремесел або хоча б відкрити магазин із місцевою продукцією [4, с. 67–81].

б) Історична нерухомість. Важко оцінити, скільки щорічно пропонується на продаж історичних об'єктів (маються на увазі насамперед об'єкти без охоронного статусу пам'ятки), бо немає про це точних статистичних даних. Щорічно в країнах Європи продаються тисячі об'єктів історичної нерухомості [9, с. 7–12]. Великим ресурсом такої нерухомості володіють саме територіальні громади. Історичні об'єкти – це також і цінні території навколо них, які часто характеризуються привабливим місцем. Купівля історичного об'єкта ставить перед власником декілька проблем, а перед інвестором – безліч складнощів. Зарахувати до них можна серед іншого непередбачені витрати або необхідність отримання додаткових дозволів. Тим не менше, ринок старовинної нерухомості разом зі зростанням конкуренції серед комерційних об'єктів (конференц-залів, готельних та житлових комплексів тощо), згідно з прогнозами експертів, має потенціал розвитку. Місцеві громади можуть до купівлі будівлі спонукати, наприклад, через звільнення від податків або інші інструменти, описані вище. Важливо передати історичну нерухомість ефективному інвестору. Ненадійний власник, не виконуючи належним чином своїх обов'язків із догляду за пам'ятками, призведе об'єкт до деградації. Деградація пам'ятника може викликати соціальні конфлікти, одночасно історичний об'єкт у поганому технічному стані може генерувати все більше проблем, у вирішенні яких владі доведеться брати участь. У такій економічній і соціальній ситуації витрати від передачі історичного об'єкта ненадійному власникові можуть бути для громади дуже високими [10, с. 92–111].

в) Сфера охорони історико-культурної спадщини. До цієї сфери належить діяльність закладів культури, пов'язаних з охороною спадщини, і суб'єктів у сфері реставраційних робіт, які здійснюють дослідні, рятувальні та наукові дослідження, або фірм, що реалізують будівельні проекти, пов'язані з відновленням історичної нерухомості, а також з іншими роботами на історичних об'єктах [7, с. 11–15]. У разі адміністративно-територіальних одиниць із багатими історичними ресурсами варто підтримати такі місцеві заклади та організації. Сфера охорони історико-культурної спадщини може бути дуже корисною у боротьбі з безробіттям.

г) Галузь традиційних ремесел та промислів. Все частіше споживачі цінують неповторність, оригінальність і якість продукту. Варто розвивати

автентичні продукти і послуги, засновані на місцевому, традиційному ресурсі. Тим часом туристи часто повертаються з відпустки ні з чим, бо не знають, на що витратити свої гроші: продукти скрізь однакові, виробляються серійно не тільки за межами регіону, але навіть країни, не мають ніяких якостей сувеніра для туриста. Традиційні художні ремесла, рукоділля і дизайн є джерелом натхнення для сучасних авторів. Традиційне сільське господарство (продукція, регіональна кухня) разом зі збільшенням екологічної свідомості, інтересом до здорової місцевої їжі є тією галуззю економіки, яка користується все більшою популярністю.

Ці сфери не мають винятково економічного значення – виходячи з певних особливостей спадщини, кожен із видів діяльності, що функціонують у секторі спадщини, має додатковий, соціальний аспект, а їх розвиток може переслідувати й інші, соціальні цілі (наприклад, доступ до культури) [5, с. 119–126]. Розвиток сфер спадщини буде залежати часто від різних видів підтримки зовнішніх суб'єктів, наприклад, місцевої влади, а їхня діяльність, особливо в багатих історико-культурною спадщиною регіонах, може стати важливим джерелом доходів місцевої громади. І цей перелік сфер у секторі спадщини не є остаточним.

Плануючи підтримку підприємництва та його зв'язок з історико-культурною спадщиною, слід дати відповіді на такі питання: 1) чим відрізняється ця територія? Чи можуть туристи і жителі купити сувеніри і місцеві продукти, які вироблені в цій місцевості та які ідентифікуються з нею, чи можуть вони привезти додому щось особливе з цього регіону? 2) яких функцій бракує в місцевій громаді? Чи можна закинутий історичний об'єкт адаптувати так, щоб тим самим підтримати місцеве підприємництво, наприклад, розмістивши в ньому торговий об'єкт або офіс підприємства чи громадської організації, що функціонує в кластері, тощо? 3) чи є цікава пропозиція в кожному доступному для відвідувачів і мешканців об'єкті? Як його можна оживити, запропонувавши співпрацю місцевим виробникам, пропонуючи місцеві продукти, розширюючи пропозицію сучасними інструментами?

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, є такі інструменти підтримки підприємництва, пов'язаного з використанням ресурсів історико-культурної спадщини: адміністративно-правові, інфраструктурні, фінансові та інструменти «м'якої» підтримки. Важливу роль у цьому процесі відіграє бізнес-клімат, який формується зі ставлення влади до підприємницької діяльності, підходу до державних закупівель, стратегій розвитку, підтримки інвесторів, податкової політики, доступу до інфраструктури, комунікаційної доступності, а також іміджу, включаючи загальну естетику населеного пункту. Підприємництво – це не стільки економічна діяльність, скільки дії, які реалізуються

нестандартним способом. Однією з таких дій є соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що по'єднує економічні і соціальні цілі. Місцеві влади можуть підтримати її розвиток економічними і неекономічними методами. Виконавчі органи можуть створювати різного роду партнерства із суб'єктами соціальної економіки і формувати відповідні кластери. До сектору історико-культурної спадщини належить економічна діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме: культурний туризм, історична нерухомість, сфера охорони історико-культурної спадщини, галузь традиційних ремесел і промислів тощо. Цей перелік сфер сектору спадщини не є остаточним. Головне – це розуміння того, що спадщина є частиною економіки. Для того щоб його ефективно використовувати, необхідно змінити ставлення до спадщини: від непотрібного баласту до потенціалу, який може вплинути на соціально-економічний розвиток.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галуцкий Г.М. Проблемы экономической оценки памятников истории и культуры и их вовлечение в народнохозяйственный оборот // Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры. 1992. № 1. С. 20–31.
2. Поливач К.А. Историко-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених місць України // Укр. геогр. журн. 2005. № 1. С. 55–62.
3. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Руденко Л.Г. К.: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
4. Прентис Р. Опыт становления и развития культурного туризма / пер. с англ. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. 231 с.
5. Рипкема Д. Экономика исторического наследия. Практическое пособие для руководителей / пер. с англ. М.: Билдинг Медиа Групп, 2006. 156 с.
6. Масштабы и значение культурного туризма в Европе // Art менеджер. 2003. № 1. С. 68–71.
7. Циншен В. Историко-культурный туризм и развитие туристических городов // Культура народов Причерноморья. 2002. № 35. С. 11–15.
8. Яхіна Т.Р. Економічна оцінка територіальних ресурсів історичних міст України (на прикладі історичного міста Полтави): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Харк. нац. академія міського господарства. Харків, 2004. 21 с.
9. Dziedzictwo kulturowe ma znaczenie dla Europy / K. Jagodzińska, J. Purchla, J. Sanetra-Szelig. Warszawa: Międzynarodowe Centrum Kultury. 2015. 46 s.
10. Kozak M. Dwory, pałace i zamki – kosztowne pamiątki czy zasób w rozwoju? // Studia Regionalne i Lokalne. – 2008. No 1. S. 92–111.
11. Rizzo I., Mingosa A. Handbook on the Economics of Cultural Heritage. Northampton: Edward Elgar Publishing Inc., 2013. 640 p.
12. Stanowicka A. Możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego w kreowaniu wizerunku regionu // Studia Ekonomiczne i Regionalne. 2013. No 2. S. 47–55.